

Groen en de stad:

Stadslandbouw

Maatschappelijke ontwikkelingen en initiatieven met mogelijk impact op (het beleid van) natuur, landschap en landelijk gebied

Door: Lotty Nijhuis

Stagiaire PBL van Wageningen Universiteit

Begeleiding: Tonnie Tekelenburg (PBL)

30 juni 2011

Dit document is onderdeel van het signalerende onderzoek 'Maatschappelijke trends en initiatieven met mogelijk impact op (het beleid van) natuur, landschap en landelijk gebied', uitgevoerd door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Doel van het onderzoek is nieuwe ontwikkelingen in de maatschappij te signaleren die tot nog toe buiten het blikveld van het Planbureau zijn gebleven, maar mogelijk op termijn impact uitoefenen op (het beleid van) natuur landschap en landelijk gebied. Daarbij is gefocust op maatschappelijke initiatieven, genomen door burgers, bedrijven, lokale overheden of lokale maatschappelijke organisaties ten behoeve van natuur, landschap en landelijk gebied in de eigen regio. Deze initiatieven geven inzicht in mogelijke alternatieve verdienmodellen voor natuur en landschap en nieuwe vormen van organisatie van het betreffende beleid in Nederland. Omdat het om nog relatief kleine en nieuwe initiatieven gaat is nog niet te zeggen in hoeverre deze modellen het oude natuur- en landschapsbeleid kunnen vervangen. Dit document omvat de uitwerking van één van de eerste vier organisatie- en verdienmodellen die zomer 2011 zijn opgepakt ten behoeve van de Natuurverkenning 2011. Het signalerende onderzoek gaat daarna verder ten behoeve van de Leefomgevingbalans 2012 en de Groenblauwe Verkenning 2012.

De trend stadslandbouw

Stadslandbouw is het produceren van voedsel in, om en voor de stad. Deze vorm van landbouw legt een koppeling tussen (lokale) agrarische voedselproductie en de stedelijke behoefte aan zorg, recreatie, ontspanning, educatie, het verwerken van afval of het beheren van (stedelijk) groen (Jansma et al. 2010). Stadslandbouw komt voor in vele vormen en omvat vaak de gehele range van stedelijke voedselproductie, van balkon of daktuin in de binnenstad, via volkstuinen tot professionele stedelijke voedselproductie aan de rand van de stad. Het belangrijkste onderscheid tussen stadslandbouw en de gangbare landbouw is dat stadslandbouw waarde creëert uit het sociale kapitaal van haar omgeving waar het in gangbare landbouw om het productiekapitaal draait. Daarnaast richt stadslandbouw zich op de bekende klant uit de omgeving en niet op de anonieme klant op de wereldmarkt. Stadslandbouw draagt daardoor bij aan het verkleinen van de fysieke en mentale afstand tussen consument en voedselproductie (Jansma et al. 2010).

Stadslandbouw is een verhaal van diversiteit. Er bestaat een grote verscheidenheid aan vormen van stadslandbouw en de daarbij geleverde diensten. In de ruime zin van het woord wordt onder stadslandbouw niet altijd slechts de productie van voedsel verstaan, maar ook activiteiten die gericht zijn op groenbeheer of vergroening van de stad, zoals groenbeheer door schaapskuddes, of groene daken (Veen en Mul 2010). Binnen dit project is gekozen voor een engere interpretatie, waarbij gekeken is naar initiatieven die in ieder geval banden hebben met voedselproductie en daarnaast minstens één maatschappelijke activiteit of dienst aanbieden waardoor de stedeling in contact wordt gebracht met de herkomst van zijn voedsel. In aanvulling daarop kan stadslandbouw ook andere diensten leveren (als zorg). Gefocust wordt op agrariërs in of nabij de stad die stadslandbouw bedrijven. In dit kader zijn 49 initiatieven globaal bekeken en geanalyseerd. Andere vormen van stadslandbouw (buurtmoestuinen, evenementen rond voedsel als het Rotterdamse Oogst Festival, etc.) zijn verder buiten beschouwing gelaten.

Ontwikkelingen rond de trend stadslandbouw

Diverse ontwikkelingen hebben invloed op de trend stadslandbouw. Als gevolg van de massale trek van platteland naar de stad ten tijde van de industrialisatie zijn stad en land functioneel van elkaar gescheiden en hebben beide zich onafhankelijk van elkaar ontwikkeld. Inmiddels heeft de landbouw op het platteland sterk aan functies, zowel ruimtelijk als economisch, ingeboet (Jansma et al. 2010). Hoewel landbouw verbreedt en intensiveert is het niet langer de enige gebruiker van het landelijk gebied. Agrariërs hebben steeds meer moeite het hoofd boven water te houden (Floor en Salverda 2006). Daarnaast is de landbouwproductie voornamelijk gericht op de wereldmarkt; er bestaat geen relatie meer tussen producent en consument en steeds minder mensen hebben banden met de landbouw. Dit heeft niet alleen gevolgen gehad voor de relaties tussen stad en land maar ook voor de kwaliteit van het landschap en milieu (Jansma et al. 2010).

Ondertussen dijen steden verder uit. Het percentage van de wereldbevolking dat woont in de stedelijke omgeving is hoog: tegenwoordig woont in westerse landen vaak al meer dan 75% in stedelijk gebied, en dit zal in de toekomst alleen maar stijgen (Jansma et al. 2010). Daarnaast kan voedselzekerheid niet langer meer als iets vanzelfsprekends worden beschouwd. Ook voedselveiligheid is in het geding, en welvaartsziekten als obesitas komen vaker voor (Stroom Den Haag 2010).

Voedselproductie is efficiënter geworden, maar ook complexer, en de keten van ruw product tot consument is vrijwel onzichtbaar. Daarnaast is er sprake van een duurzaamheidsprobleem. De hele productieketen is kwetsbaar, en het gebruik van grondstoffen is niet duurzaam en heeft veel gevolgen voor natuur, milieu en biodiversiteit. Daarnaast is het welzijn van landbouwhuisdieren in de intensieve veehouderij een groeiende bron voor discussie (Stroom Den Haag 2010). Tevens dragen gebeurtenissen als het dioxineschandaal (in Duitsland, eind 2010/begin 2011) bij aan de onvrede onder mensen over het huidige productiesysteem. Ook is er verzet tegen de schaalvergroting in de landbouw en de komst van megastallen (pers. comm. Jansma 2011).

Tevens is er onder mensen de behoefte weer in contact te komen met de voedselketen en tot het aannemen van een meer gezonde levensstijl. Niet alleen omdat het grootste en een groeiend aandeel van de wereldbevolking in de stedelijke omgeving woont maar ook omdat juist dáár de afstand tussen de mens en de herkomst van zijn voedsel het grootst is.

Al deze ontwikkelingen samen creëren een geschikte voedingsbodem voor stadslandbouw.

Achterliggende krachten

Sinds enkele jaren tracht de overheid minder te sturen en meer over te laten aan lagere overheden, de markt, en individuele burgers (Floor en Salverda 2006). De benoemde transitie wordt omschreven als een verschuiving van government naar governance. De verschuiving vindt zowel verticaal als horizontaal plaats; het overdragen van taken en macht van nationale naar regionale en lokale overheden én transnationale overheden, en anderzijds van publiek naar privaat (Van Dam et al. 2008).

Er zijn overigens ook kritische geluiden te horen rond de vermeende of beoogde decentralisatie. De overheid is machtig en decentralisatie is vaak symbolisch (pers. comm. Arts 2011). Overheidsbeleid, regelgeving, procedures en instanties leveren belemmeringen, waardoor in werkelijkheid nog steeds weinig ruimte wordt gegeven aan initiatieven. De Rijksoverheid, met al haar bureaucratie, lijkt bijna bang de verantwoordelijkheid los te laten, en weinig vertrouwen te hebben in haar burgers (Floor en Salverda 2006).

Feit blijft dat de al dan niet succesvolle decentralisatie op dit moment gepaard gaat met een verkleining van de overheidsbudgetten. Dat betekent dat er ook minder geld beschikbaar is voor natuur en landschap.

Beide ontwikkelingen geven ruimte aan stadslandbouw. In behoeftes uit de samenleving (zorg, educatie) wordt onvoldoende voorzien door overheden. Particulieren (in dit geval de agrariër) zien de gaten die vallen en benutten de kansen om taken van de overheid over te nemen. Doordat minder geld beschikbaar is voor behoud en beheer van het landelijk gebied worden zij gestimuleerd om, samen met hun omgeving, het landschap vorm te geven en te onderhouden.

Daarnaast worden mensen steeds assertiever. Burgers wachten niet altijd langer meer af of de overheid hen informeert of betreft. Dit is de zogenoemde derde generatie burgerparticipatie, waarbij overheden in toenemende mate proberen aan te sluiten bij initiatieven van burgers (Van Dam et al. 2008). Agrariërs nemen in dit geval het initiatief, en gaan zelf aan de slag in het regionale landschap.

Ook in steden worden ten behoeve van de verbetering van het groen in de leefomgeving in toenemende mate activiteiten ontplooid, zowel door particulieren (bomen planten) als door de overheid (bijvoorbeeld het Groene dakenbeleid, pers. comm. Gadet 2011, pers. comm. Berger 2011). Er lijkt een groeiende aandacht voor groen en duurzaamheid. Anderzijds bestaat ook de burger die alsmaar drukker is, geen tijd heeft groen te bezoeken, en zijn tuin of terras het liefst zo onderhoudsvriendelijk mogelijk heeft. Enerzijds wil men meer kwaliteit, wil men het ecologischer, anderzijds is er sprake van een vertegeling van het groen (pers. comm. Snep 2011). Signalen zijn dus niet eenduidig. De groeiende aandacht voor groen en duurzaamheid verklaart echter wel de populariteit van stadslandbouw, waar voedsel lokaal en vaak op duurzame wijze geproduceerd wordt. Voor de burger die hierin zelf geen initiatief neemt biedt de agrariër die stadslandbouw oppakt uitkomst.

Een ontwikkeling als globalisering heeft niet alleen effect op de agrarische sector, maar lijkt er ook voor te zorgen dat burgers juist weer op zoek gaan naar het kleinschalige, het lokale. De enorme populariteit van een programma als "Boer zoekt Vrouw" toont deze hang naar het lokale en de nostalgie (pers. comm. Jansma 2011). Stadslandbouw brengt mensen weer terug naar het oude boerenlandschap, het platteland van vroeger.

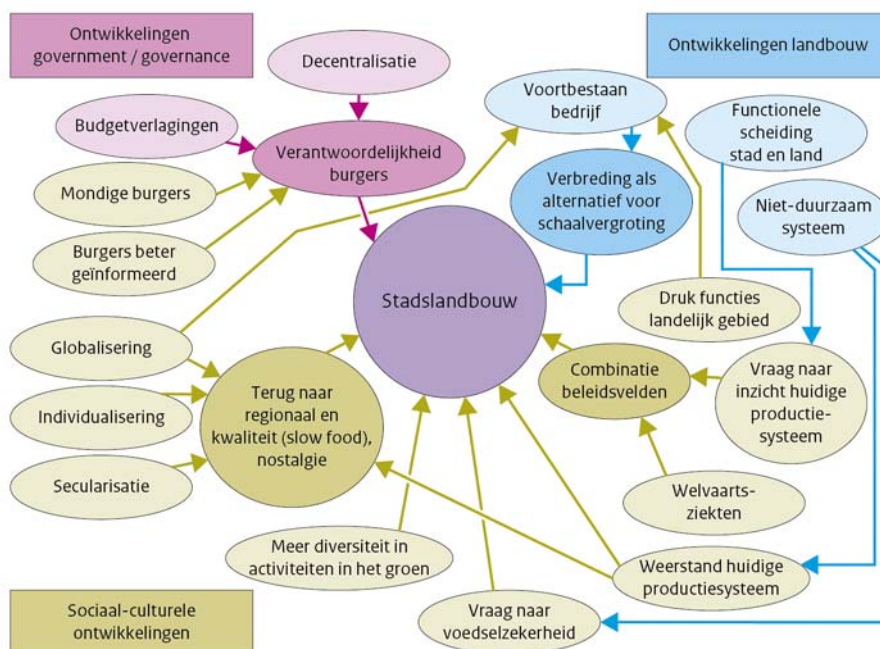
Er lijkt een verandering gaande in het gebruik van groen in en om de stad. Traditionele activiteiten, als wandelen en de hond uitlaten, zijn nog steeds de meest genoemde activiteiten in het groen, maar het aantal genoemde activiteiten neemt toe. Daaronder bevinden zich bijvoorbeeld een bezoek aan culturele voorzieningen en sportieve activiteiten

(Gadet en Smeets 2008, pers. comm. Gadet 2011). Daarnaast is kwaliteit van groen erg belangrijk. Voldoende groen is belangrijk en ook geldt 'hoe groener, hoe beter', maar het is geen voldoende voorwaarde (pers. comm. Gadet 2011). Stadslandbouw sluit hierbij aan door een enorme diversiteit aan recreatieve activiteiten aan te bieden. Dat landbouw en het landelijk gebied sterk onder invloed staan van de seizoenen draagt hier positief aan bij, waardoor het hele jaar door nieuw dingen te zien en beleven zijn. Hierdoor is het dagje uit en de vrijetijdsbesteding iedere keer anders. Met regionale (en vaak biologische) productie wordt tegemoetgekomen aan de vraag naar kwaliteit.

De ecosystemediensten van stedelijk groen krijgen meer aandacht, en er is sprake van een meer strategische zienswijze. Groen lijkt vaker gekoppeld te worden aan andere beleidsvelden, als biodiversiteit, gezondheid, het wegvangen van fijnstof en educatie (pers. comm. Snep 2011, pers. comm. Berger 2011). Stadslandbouw is hierin interessant, omdat het voedselproductie op een effectieve wijze combineert met zorg, recreatie, natuur- en landschapsbeheer en educatie. Opvallend is ook de inpassing van stadslandbouw in nieuw te ontwikkelen woon- (en recreatie)wijken, wat toont dat stadslandbouw ook politiek steeds meer aandacht krijgt. Bekend zijn 4 projecten waarbij gemeenten samen met particulieren en organisaties stadslandbouw een plek geven in een woonwijk (voorbeelden zijn de Nieuwe Warande, Tilburg, en Almere Oosterwold).

Alle trends en krachten die genoemd zijn staan visueel weergegeven in figuur 1:

Maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de trend stadslandbouw

Figuur 1 Maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de trend stadslandbouw, onderverdeeld naar: Ontwikkelingen government/governance, Ontwikkelingen landbouw en Sociaal-culturele ontwikkelingen.

Ontwikkeling en potenties

Het aantal agrarische bedrijven neemt de laatste jaren gestaag af, van ruim 97.000 in 2000 naar zo'n 72.000 in 2010 (CBS 2011), een afname van ongeveer 25.000 (ruim 25%). Vooral in

Zuid-Holland, Noord-Holland en Limburg is de afname in deze periode sterk. De vraag is hoe deze trend zich doorzet. De afname per jaar in de periode 2000-2010 bedraagt gemiddeld ca 3%, maar verschilt sterk per jaar (variërend van ca 1% tot ca 5%, CBS 2011). Gezien over de gehele periode neemt deze afname wel af. Het uitgangspunt van het ministerie van LNV in 2005, een afname van gemiddeld ruim drie procent per jaar tot 2015, is daardoor wellicht wat te pessimistisch. Zij schetsen hierdoor een beeld van minder dan 60.000 agrarische bedrijven in 2015 (ruim dertig procent minder dan in 2004, LNV 2005). Toch staat buiten kijf dat het aantal agrarische bedrijven de komende jaren verder af zal nemen.

Naast schaalvergroting kan ook verbreding een oplossing bieden voor de overblijvende agrariërs om meer financiële zekerheid te creëren. In 2007 verzorgde ruim 10% van het totale aantal agrarische bedrijven een nevenactiviteit (exclusief agrarisch natuurbeheer, ECORYS 2009). Volgens cijfers van het CBS (2011) is agrarisch natuur- en landschapsbeheer verreweg de meest populaire nevendienst: van alle bedrijven in 2010 deed ruim 10% aan agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Daarna volgen agrotourisme (verblijfsrecreatie, ontvangst van bezoekers en verhuur van recreatiegoederen, inclusief educatie) en verkoop aan huis met beide ongeveer 4%. Zorg en educatie (door het CBS sinds 2009 pas apart gezien van agrotourisme) zijn relatief nieuwe takken van sport. Hetzelfde geldt voor de verwerking van landbouwproducten.

De ontwikkeling van verbreding is geen mooie trendlijn. Nemen de drie grootste categorieën (agrarisch natuur- en landschapsbeheer, verkoop aan huis en agrotourisme – waaronder educatie) in de eerste helft van de jaren 00 nog toe, na een paar jaar neemt het aantal bedrijven dat in deze verbredingsactiviteiten voorziet weer af. Vanaf 2008 is voor deze activiteiten weer groei zichtbaar. De grote groei in het *aantal bedrijven* met agrarisch natuur- en landschapsbeheer is opmerkelijk, net als de stijgende trendlijn voor de laatste jaren. Cijfers over het *areaal* agrarisch natuur- en landschapsbeheer met een beheervergoeding laten namelijk voor de laatste jaren bijvoorbeeld een dalende trend zien (CBS, PBL, Wageningen UR 2010). De verwerking van landbouwproducten wint na een afname in de eerste jaren, vanaf 2007 weer voorzichtig aan populariteit. Zorglandbouw is de eerste jaren redelijk constant en stijgt vanaf 2003 (zie figuur 2). Genoemde ontwikkelingen laten zien dat het niet als vanzelfsprekend kan worden aangenomen dat een toename in het aantal bedrijven dat in een nevenactiviteit voorziet ook daadwerkelijk een trend betreft die doorzet. Momenteel kennen alle activiteiten echter een groeiperiode.

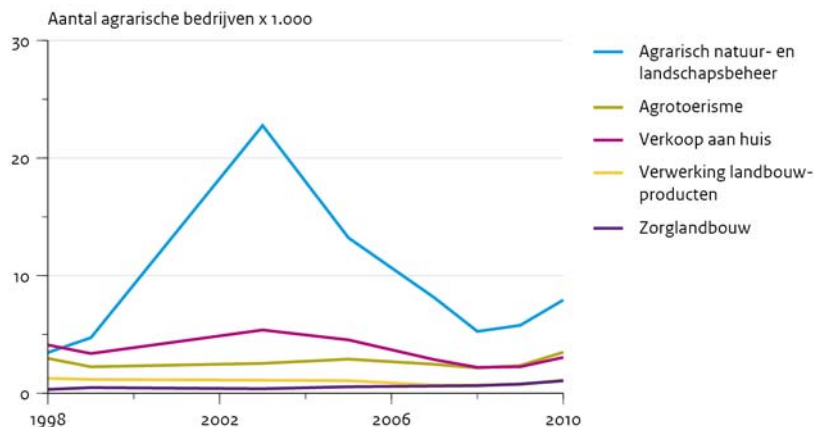
Stadslandbouw, als een vorm van multifunctionele landbouw, is niet nieuw: internationaal vindt het sinds een jaar of tien plaats. De derde wereldlanden lopen wat dat betreft zelf verder voorop, zij het uit bittere noodzaak (pers. comm. Jansma 2011).

Ook in Nederland bestaan landbouwbedrijven in en om de stad die overgaan op verbreding in feite al langer. Van de bekeken stadslandbouwbedrijven begonnen de eerste met het ontplooiën van een nevenactiviteit in de jaren 60 van de vorige eeuw (ruim 5 % van de geanalyseerde bedrijven die momenteel stadslandbouw bedrijven, zie figuur 3). Dit aantal loopt gestaag op naar ruim een kwart in de jaren 90 en 40% in het afgelopen decennium.

Onder de pioniers van stadslandbouw in de jaren 60 betrof de eerste nevenactiviteit vrijwel altijd de verkoop van producten aan huis; pas in een later stadium werd de verbreding naar de meer sociale, typische stadslandbouwactiviteiten gezocht. De pioniers rond dergelijke initiatieven als zorg en recreatie stammen uit de late jaren 80, maar een daadwerkelijke ontwikkeling lijkt zichtbaar vanaf de midden jaren 90 en de jaren 00.

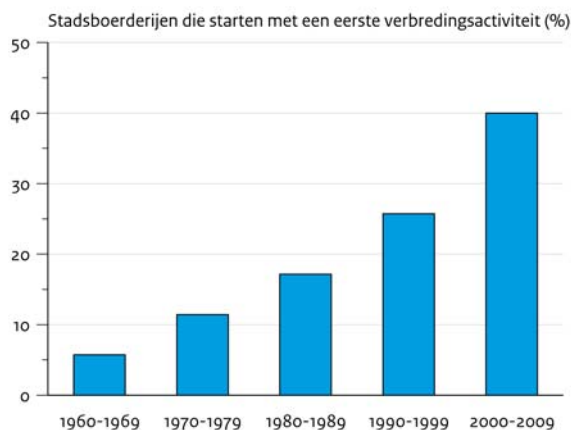
Van de 5 belangrijkste nevendiensten biedt bijna 90% van de bedrijven recreatie gerelateerd aan voedsel aan (zelf kaas maken, fruit plukken, horeca, etc.). Dit is daarmee de meest aangeboden dienst. Daarna volgen andere vormen van recreatie (bijna 60%, als botenverhuur, paardrijden), educatie (ca 45%), zorg (37,5%) en natuurbeheer (ca 20%).

Verbreding onder agrariërs in heel Nederland

Figuur 2 Het aantal agrarische bedrijven in Nederland met verbredingsactiviteiten in de periode 1998-2010. De verschillende categorieën activiteiten betreffen Verkoop aan huis, Agrotourisme (inclusief educatie), Verwerking landbouwproducten, Zorglandbouw en Agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Bron: CBS 2011.

Trend stadslandbouw

Figuur 3 Decennium waarin stadsboerderijen (n=35) hun eerste verbredingsactiviteit hebben ontplooid. Bron: eigen inventarisatie onder 35 agrarische bedrijven.

Uit de cijfers van het CBS en de eigen geanalyseerde projecten, blijkt de verbreding van landbouw in feite niets nieuws te zijn. Er lijkt eerder sprake te zijn van een trend met lange aanlooptijd die vooral de laatste jaren sterk aan terrein wint. Het valt niet te zeggen sinds wanneer gesproken kan worden van de opkomst van stadslandbouw. Wel wordt bezoek aan verbrede agrarische bedrijven in de omgeving van de stad populairder, is er een groeiende aandacht voor het concept stadslandbouw in de media, en worden ook in de stad vaker activiteiten rond voedsel georganiseerd. Hoe lang de trend zich doorzet is moeilijk te voorspellen, maar de eerder genoemde ontwikkelingen maken het voorlopig kansrijk. Potentie is er speciaal voor de relatief nieuwe activiteiten, zorg en educatie. Ook de eerder genoemde woonwijken met geïntegreerde stadslandbouw verdienen hierbij speciale

aandacht als zijnde een kansrijke ontwikkeling. Alle plannen hebben concrete vormen aangenomen in de afgelopen paar jaren of krijgen dat zeer binnenkort, en de start van de exploitatie is voor de meeste projecten binnen een paar jaar te verwachten. Stadslandbouw wordt daarmee nog dichter bij de stedeling gebracht en krijgt nu al expliciet in de toekomst een plek. De kansen van stadslandbouw worden daarmee niet alleen meer gezien door agrariërs maar ook door lokale overheden, en het concept wordt zelfs in een vroeg stadium ingepast in een plan met een lange looptijd. Stadslandbouw kan overal, en de diversiteit maken het tot een aantrekkelijk en breed toepasbaar concept.

Sociale netwerk van betrokken actoren

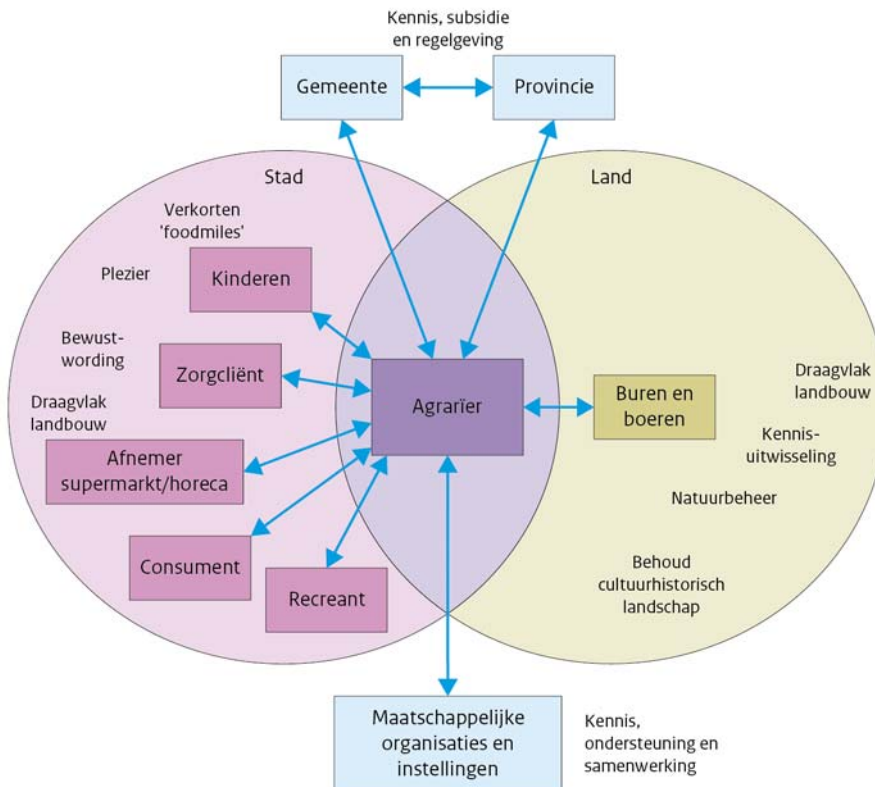
Diverse actoren zijn betrokken bij de stadsboerderij (zie figuur 4). Centraal staat de agrariër. De agrariër levert diverse diensten en activiteiten, gericht op de stad. Het kan gaan om het voorzien in educatie en activiteiten voor kinderen, om het leveren van zorg aan zorgcliënten, de productie van voedsel voor een afnemer in de stad (als een supermarkt of horecaondernemer) of voedselproductie direct voor de consument, en het bieden van (verblijfs)recreatie aan de recreant. De agrariër zorgt daarmee voor ontspanning, creëert bewustwording over de herkomst van voedsel, vergroot het draagvlak voor landbouw, en verkort de "foodmiles" (de afstand die voedsel aflegt van moment van productie tot de consument, Jansma et al. 2010).

Aan de andere kant van de agrariër, in het land, bevinden zich burenen en collega-boeren. Intensief contact zorgt voor draagvlak voor de ontplooiende activiteiten (voornamelijk onder burenen) en nuttige kennis- en ideeënuitswisseling. Daarnaast werkt men in het landelijk gebied op deze manier gezamenlijk aan het beheer van natuur en het in stand houden van het cultuurhistorisch landschap.

Tenslotte is er nog de overheid, waarvan de gemeente en provincie het belangrijkste zijn. Beide overheden zijn van belang in relatie tot kennis, het leveren van subsidie en regelgeving (zoals het goedkeuren van bestemmingsplannen).

Daarnaast zijn er de maatschappelijke organisaties en andere instellingen. Het kan daarbij gaan om organisaties op zowel lokaal, regionaal en landelijk niveau, bijvoorbeeld landschapsorganisaties, een vereniging van zorgboerderijen, de Nederlandse Zuivel Organisatie en Groene Hart Landwinkel. Daarnaast zijn er diverse instellingen waarmee samenwerking kan plaatsvinden, zoals scholen en zorginstellingen. Een goed netwerk met organisaties zorgt voor ondersteuning, kennisuitwisseling en samenwerking.

Relaties tussen verschillende actoren betrokken bij stadslandbouw

Figuur 4 Visualisatie van de (relaties tussen de) verschillende actoren betrokken bij stadslandbouw.

Impact op natuur en landschap

Wanneer groenontwikkeling meer in handen wordt geven van de private sector en burgers kan dat invloed hebben op de biodiversiteit. Particulieren laten zich leiden door wat mooi en aantrekkelijk is, of voor hen (financieel) haalbaar, en zullen minder kijken naar de bijdrage die het levert aan de diversiteit van natuur en landschap. Anderzijds kunnen particulieren creatief zijn. Bovendien hebben agrariërs juist een goed beeld van de kwaliteiten van het lokale landschap. In dat opzicht zijn multifunctionele landbouw in het algemeen en stadslandbouw in het bijzonder, bezien vanuit de kansen voor het behoud van het cultuurhistorische landschap, goede alternatieven voor schaalvergroting.

Een grotere populariteit van stadslandbouw, kan het draagvlak voor natuur vergroten. Wanneer mensen vaker in contact komen met groen, landbouw en natuur en deze op een prettige manier beleven, zullen ze het bestaan ervan ook meer waarderen. Stadslandbouw biedt daarnaast vaak expliciet een educatieve dienst. Educatie laat mensen natuur begrijpen, maakt het tastbaar en zorgt voor meer waardering en daarmee draagvlak. De koppeling van groen aan meer gebruiksfuncties kan daarmee niet alleen gezien worden als de vervulling van een behoefte in de samenleving, maar kan daarnaast ingezet worden als middel om stedeling en natuur dichterbij elkaar te brengen.

Daarnaast kent stadslandbouw vaak een biologische productiemethode, wat een positiever effect heeft op natuur en landschap in vergelijking met de reguliere landbouw. Bevordering van de verkoop van regionale producten reduceert het aantal "foodmiles". Stadsboerderijen

buiten de stad zullen enerzijds de kwaliteit van het populaire agrarische landschap versterken (niet de megabedrijven maar kleinschaligheid, met een aanbod aan verschillende diensten en oog voor het landschap), en anderzijds actief bij kunnen dragen aan natuurbeheer (als natuurvriendelijke oevers, weidevogelbeheer en natuurbegrazing).

Casus “De Buytenhof van Rhoon”

De Buytenhof van Rhoon is een voorbeeld van het concept stadslandbouw. Een kleine boerderij, gelegen onder de rook van Rotterdam en omringd door velden, boomgaarden en een vriendelijk ogend allegaartje aan boerenschuren. De boerderij is voor de stedeling in 20 minuten te bereiken met de metro uit hartje Rotterdam. De boerderij vormt een groot contrast met het drukke stadse leven.

De Buytenhof is in de eerste plaats een zorgboerderij. Het gemengde boerenbedrijf is open voor publiek zodat iedereen het boerenleven kan zien en beleven, zelf bloemen of aardbeien kan plukken en workshops kan volgen. Hart van de boerderij is de theeschenkerij “De Smaak van Buyten” en de boerderijwinkel, waar zowel producten uit de steek als eigen producten worden verkocht. Op de inrichting van enkele groenzones na, is natuurbeheer geen echt onderdeel van de bedrijfsvoering. Het bedrijf is deels biologisch, en het vee wordt gevoerd met de opbrengst van eigen akkers.

Voor de toekomst zijn er nog diverse plannen. De eigenaren willen de zorgtak uitbreiden (waaronder de realisatie van zorgwoningen, als modern klooster) en meer grond beheren. Ook wil men de educatieactiviteiten verder uitbreiden. Blijvend wordt een balans gezocht tussen een goede, rustige zorgomgeving en voldoende klandizie.

Oorsprong en motieven

De boerderij kent sterke familiewortels. Wanneer in 2000 beide dochters van de eigenaar het 18 ha grootte bedrijf overnemen, is verbreding onvermijdelijk om in de inkomsten van twee gezinnen te kunnen voorzien. Ook het Christelijke gedachtegoed speelt een belangrijke rol bij de ontwikkeling van het bedrijf. Het oorspronkelijke idee is een landgoed te stichten waarbinnen een echte zorggemeenschap ontstaat, een combinatie van natuur en agrarisch, een gemengd bedrijf in een modern jasje met de betrokkenheid van veel mensen. Inkomsten kunnen zo gegenereerd worden uit de verlening van zorg, uit agrarische activiteiten en uit pacht. Extra voordeel is dat het plan mogelijkheden biedt tegemoet te komen aan de ontwikkelingen rond de realisatie van de Tweede Maasvlakte (Mainport Rotterdam), in het kader waarvan nog een plek voor natuurcompensatie wordt gezocht.

Tussen 2000 en 2004 lopen de plannen bij de provincie, maar uiteindelijk lopen ze spaak. Besloten wordt de Buytenhof als zorgboerderij op te laten nemen in het bestemmingsplan. Dit wordt pas gerealiseerd in 2010, maar feitelijk gaat de Buytenhof als zorgboerderij al van start in 2004. Het gaat allemaal niet zonder slag of stoot. De horecaplannen worden bijvoorbeeld tot twee keer toe afgewezen omdat de gemeente het niet rond kan krijgen met de provincie.

Wanneer uiteindelijk toch recreatieplannen voor het gebied worden gemaakt, ziet ook de lokale overheid dat ze kan profiteren van de activiteiten en plannen op de Buytenhof. De Buytenhof blijft een uitstekende plek voor het door de overheid gewenste informatiecentrum. Het biedt de eigenaren de gelegenheid de theeschenkerij van de grond te krijgen. De horeca vult zo het financiële gat dat was ontstaan in de bedrijfsvoering door het wegvallen van pachtinkomsten. Inmiddels is de boerderij ook het keypoint geworden van het ontwikkelde Landschapspark “het Buytenland”.

Sociaal netwerk

Hoewel er mensen zijn die boodschappen komen doen, is de Buytenhof, naast zorgboerderij, vooral een recreatiebedrijf. Populair is het voornamelijk onder gezinnen (of grootouders) met (klein)kinderen. Mensen komen zowel uit de directe omgeving als uit Rotterdam. Daarnaast richt de Buytenhof zich ook specifiek op Rotterdam als afnemer. De Buytenhof houdt actief contact met andere instanties, stichtingen en ondernemers. Een voorbeeld is “Stichting Uit Je Eigen Stad”, die zich onder andere bezig houdt met de realisatie van stadslandbouw op de Marconistrip, een oud spoorwegstation in Rotterdam Merwehaven.

Kansen en bedreigingen

De Buytenhof heeft altijd de grens opgezocht, maar het bedrijf is klein, en de grootschalige investeringen die soms nodig zijn om aan eisen te kunnen voldoen zijn niet altijd mogelijk. Belemmeringen ontstaan doordat plannen niet binnen het bestemmingsplan passen. Hoewel men niet ontevreden is over het contact met provincies en gemeenten, blijft een feit dat veel dingen op hoger niveau worden afgeschoten. Overheden hebben weinig lef. Wat positief werkt, is dat de provincie het gebied ziet als belangrijk recreatiepunt en dat De Buytenhof vroeg bij het proces van de omvorming tot Landschapspark betrokken is geweest.

De Buytenhof opereert op een plek waar veel potentiële klanten zijn. Daarnaast wordt een groot draagvlak gecreëerd vanwege de sociale rol die wordt vervuld. Op enkele subsidies (voor de hoogstamfruitbomen) en enkele giften (waaronder het coöperatiefonds Rabobank) na, opereert de Buytenhof in feite zonder externe financiële ondersteuning. Kosten blijven binnen de perken door de grote groep vrijwilligers die in het bedrijf meedraait.

Relatie met kijkrichtingen Natuurverkenning

De belangrijkste diensten die stadsboerderijen leveren zijn recreatieve diensten. Recreatie gericht op voedsel is een veel voorkomende dienst (denk aan zelf kaasmaken, fruit plukken, horeca), maar ook overige vormen van (verblijfs)recreatie zijn populair. Daarmee is beleving de belangrijkste tak van sport voor stadslandbouw, waardoor het uitstekend past binnen de kijkrichting beleefbare natuur van de Natuurverkenning.

Stadslandbouw kan in mindere mate ook invulling geven aan de andere kijkrichtingen. Stadsboerderijen zijn vaak flink verbrede bedrijven die economisch gezond dienen te zijn. Er bestaat grote variatie in werkwijze tussen stadsboerderijen en de schaal waarop zij opereren. Als agrarische activiteiten grootschalig plaatsvinden met weinig oog voor een bijdrage aan het ontwikkelen en de instandhouding van biodiversiteit, dan past stadslandbouw bij de kijkrichting inpasbare natuur van de Natuurverkenning. De natuur is dan immers ondergeschikt aan de economische belangen van haar gebruiker, maar er is wel oog voor hoe men kan ondernemen met natuur.

Bij stadslandbouw is echter vaak – meestal – aandacht voor de omgeving en de lokale omgeving, en dit heeft ook zijn weerslag op de economische activiteiten. De nadruk ligt in dat geval op het regionale karakter van voedselproductie (verkorting van “foodmiles”) en een duurzaam gebruik van de grond, en een agrariër handelt vaak uit liefde voor zijn dieren en de omgeving, waardoor de economie iets in moet boeten aan belangrijkheid. Dergelijke bedrijven passen goed bij de kijkrichting functionele natuur.

Hoewel funktiekoppelingen en groen weinig ruimte lijken te laten voor vitale natuur, liggen ook hier kansen. Stadslandbouw brengt via educatie mensen weer dicht bij de voedselketen en natuur, dat waardering en draagvlak voor vitale natuur en landschap kan vergroten. Ook de vormen van recreatie (eerder genoemd bij beleefbare natuur) zijn in feite een indirecte vorm van educatie, en versterken het draagvlak.

Daarnaast doet een redelijk percentage van de agrariërs aan agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Omdat het niet de belangrijkste activiteit is van stadslandbouwers en de bedrijven vaak niet in de buurt liggen van grote aaneengesloten gebieden zal het weinig bijdragen aan de kijkrichting vitale natuur.

Beleid

Een grotere rol voor burgers betekent een andere rol voor lokale overheden, maar zeker geen kleinere. De openbare ruimte blijft immers publiek goed. Ruimte bieden aan initiatieven van ondernemers vraagt ook een omschakeling in de houding en rol van overheden. Deze zal meer regulerend, kaderstellend en controlerend zijn dan bepalend en uitvoerend.

Stadslandbouw bevindt zich nog in de pioniersfase, maar vindt steeds meer zijn weg in het beleid, bijvoorbeeld in de Nota Ruimte van VROM, of in Nota's van EL&I, en er is politiek gezien meer aandacht voor (pers. comm. Jansma 2011, pers. comm. Berger 2011). Het beleid is momenteel nog versnipperd over verschillende portefeuilles. Om stadslandbouw te stimuleren kan gedacht worden aan:

- *Opstelling*: Overheden zouden vaker op één lijn moeten zitten, gemeenten zouden minder conservatief moeten zijn en meer vertrouwen hebben in de daadkracht en intentie van initiatieven van burgers (Floor en Salverda 2006).
- *Subsidiëring*: Subsidies, die juist initiatieven kunnen stimuleren en ondersteunen, kennen vaak een ingewikkelde en tijdrovende aanvraag (Floor en Salverda 2006). Meer duidelijkheid en mogelijkheden zouden geboden moeten worden voor het soepel aanvragen van startsubsidies voor de realisatie van voorzieningen.
- *Wet- en regelgeving*: Wet- en regelgeving, bijvoorbeeld voor bestemmingen, kunnen belemmerend werken. Zo moet landbouw op een bepaalde afstand van de bebouwde kom plaatsvinden, zijn er regels t.a.v. stankoverlast, stelt de Drank- en Horecawet eisen aan ondernemers in de horeca, en brengt het verlenen van zorg aspecten van de ARBO-wet met zich mee (pers. comm. Jansma 2011, AgriHolland 2011). Beleid is in dat opzicht nog weinig ingespeeld op de mogelijkheden van stadslandbouw. Enige versoepeling van de striktheid kan het ontplooiën van activiteiten vergemakkelijken, en ondersteuning zou geboden kunnen worden om agrariërs eenvoudiger aan de gestelde eisen te laten voldoen.
- *Kennis*: Het uitvoeren van nevenactiviteiten vraagt heel andere kwaliteiten en kennis van de agrariër. De overheid kan ondersteuning bieden door kennis en informatie te verstrekken. Dit vraagt om een regio- dan wel lokaalspecifieke aanpak (elke casus is anders), en daarmee een actieve rol voor lagere overheden. Investerings verdienen zich terug door de bijdrage van stadslandbouwers aan natuurbeheer en de sociale functies die ze vervullen binnen de maatschappij.

Naast het stimuleren van particuliere initiatieven kunnen overheden ook zelf (in samenwerking met particulieren) aan de slag gaan met stadslandbouw om zo de mogelijkheden optimaal te benutten:

- *Funcatiekoppelingen*: Lagere overheden kunnen kansen benutten ter verbetering van de volksgezondheid: naast functiekoppeling die burgers en private partijen zelf toevoegen door middel van stadslandbouw, kunnen voorzieningen en inrichting door de gemeente dusdanig vormgegeven worden dat educatie en gezondheid (sport) onder de stadsbevolking gestimuleerd wordt (zoals het ontwikkelen van educatieprogramma's die gegeven kunnen worden bij de stadsboer, het investeren in fiets- en wandelroutes in het landelijk gebied, etc.).
- *Integratie stadslandbouw in woonwijken*: Plannen gemaakt rond woonwijken zoals in Tilburg (de Nieuwe Warande) en Almere (Almere Oosterwold) laten zien dat ook gemeenten actief stadslandbouw kunnen stimuleren. Bij dergelijke projecten ligt bij de gemeente de taak de juiste actoren bij elkaar te brengen en een faciliterende rol te spelen in de ontwikkelingen. Ook kan zij grond (in pacht) ter beschikking stellen waarop stadslandbouw kan plaatsvinden. Daarnaast dient zij de kaders en regelgeving voor ondernemers aantrekkelijk te maken (zoals zekerheid over de beschikking van grond). Andere succesfactoren zijn een vast aanspreekpunt binnen de gemeente, het inhuren van experts en het op tijd betrekken van de verschillende actoren (Stadslandbouwgid 2007). Naast de uitgebreid beschreven voordelen die stadslandbouw biedt (door diensten als zorg, educatie en groenbeheer) is een dergelijk plan voor een gemeente ook aantrekkelijk omdat het de kwaliteit van de leefomgeving van de woonwijk kan versterken.

Literatuur

AgriHolland, 2011. Dossier Verbrede Landbouw. www.agriholland.nl, bezocht: 10-05-2011

CBS, 2011. Centraal Bureau voor de Statistiek, StatLine Databank, geraadpleegd 27-04-2011 en 10-05-2011

CBS, PBL, Wageningen UR (2010). Realisatie nieuwe EHS – agrarisch natuurbeheer 1990 – 2009 (indicator 1317, versie 08, 13 september 2010). www.compendiumvoordeleefomgeving.nl. CBS, Den Haag; Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag/Bilthoven en Wageningen UR, Wageningen.

ECORYS, 2009. Verbreding gevraagd, Verkenning potentiële markt vraag verbredingsactiviteiten landbouw. ECORYS Nederland BV, Aequator Groen & Ruimte en Verwey-Jonker Instituut, in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Floor, L. en Salverda, I., 2006. Zelforganisatie in het landelijke gebied, Signalen uit de praktijk. Wageningen Universiteit en Research Centrum, Wageningen

Gadet, J. en Smeets, H., 2008. Het Grote Groenonderzoek 2008, Het bezoek aan en gebruik van parken, recreatiegebieden en groen in de woonomgeving in Amsterdam. Dienst Ruimtelijke Ordening en Dienst Onderzoek en Statistiek, Gemeente Amsterdam

Jansma, J. E., Dekking, A. J. G., Migchels, G., De Buck, A. J., Ruijs, M. N. A., Galama, P. J. en Visser, A. J., 2010. Agromere, Stadslandbouw in Almere, van toekomstbeelden naar het

ontwerp. Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B. V., Sector Akkerbouw, Groene ruimte en Vollegrondsgroenten, Lelystad, PPO nr. 388

LNV, 2005. Kiezen voor landbouw, Een visie op de toekomst van de Nederlandse agrarische sector. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag

Stadslandbouwgids, 2007. Stadslandbouw onder de loep. Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, Lelystad

Stroom Den Haag, 2010. Voedsel voor de stad, Een veldonderzoek. Den Haag

Van Dam, R., Eshuis, J. en Aarts, N., 2008. Zelforganisatie, Een studie naar gemeenschapsvorming in de Amsterdamse Doe-Het-Zelf Maatschappij en de Golfresidentie Dronten. Alterra, Wageningen Universiteit

Veen, E. en Mul, M., 2010. Stadslandbouw voorbeelden, Inspiratie door variatie. Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, WUR, Wageningen

En met dank aan de volgende geïnterviewde personen:

Arts, B., 2011, hoogleraar Bos- en Natuurbeleid, Wageningen Universiteit

Berger, I., 2011, opdrachtmanager, Dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting (DS+V), afdeling Stedenbouw, gemeente Rotterdam

De Clercq, F., 2011, ondernemer van landgoed De Olmenhorst, Lisserbroek

Gadet, J., 2011, hoofd planoloog, Dienst Ruimtelijke Ordening, gemeente Amsterdam

Jansma, J. E., 2011, DLO-onderzoeker stadslandbouw, team Plattelandsinnovatie Praktijkonderzoek Platteland en Omgeving (PPO), Lelystad

Snep, R., 2011, DLO-onderzoeker Stadsregionale Ontwikkeling, Alterra Wageningen

Visser, A., 2011, ondernemer van zorgboerderij De Buytenhof, Rhoon